

5. Млечина И. Гюнтер де Бройн / Ирина Млечина // Писатели ГДР / Сост. А.А. Гуннин. – М. : Радуга, 1984. – С. 305–319.
6. Schweikert U. Jean Paul / Uwe Schweikert // Metzler Autoren Lexikon / [Hrsg. von B. Lutz]. – Stuttgart : Metzler, 1986. – S. 315–318.
7. Bruyn G. de. Das Leben des Jean Paul Friedrich Richter / Gunter de Bruyn – Halle (Saale) : Mitteldeutscher Verlag, 1975. – 409 S.

УДК 811.161. 2'373. 611

Науменко Л.О.
(Київ, Україна)

МОВНО-КУЛЬТУРНА КАРТИНА СВІТУ У МАЛІЙ ПРОЗІ *(на матеріалі творчості Володимира Винниченка)*

Стаття присвячена проблемі дослідження концептуально-мовних засобів вираження в українській культурно-мовній картині світу на матеріалі малої прози Володимира Винниченка.

Ключові слова: мовно-культурна картина світу, концептуалізація, мала проза, вербальні засоби вираження.

Статья посвящена проблеме исследования концептуально-языковых средств выражения в украинской культурно-языковой картине мира на материале малой прозы Владимира Винниченко.

Ключевые слова: культурно-языковая картина мира, концептуализация, малая проза, вербальные средства выражения.

The article is devoted to the problem of the conceptual-language means for presentation of language-cultural picture of the world in the small prose by Volodymyr Vinnichenko.

Key words: language-cultural picture, conceptualization, instruments of verbal presentation, small prose.

Мовно-культурна картина світу є особливістю національно-естетичного осягнення дійсності. Її феномен визначається взаємодією кількох чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого – вона виростає з національної мови і її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами загальнонародної мови, стильової концепції епохи і є результатом індивідуальної мовотворчості, особистих уподобань і орієнтирів автора (зовнішньої і внутрішньої організації твору), суб'єктивних і об'єктивних чинників її формування, зростанням антропоцентричного, культурологічного і когнітивного підходів до вивчення мови, яка виступає джерелом відомостей про концептуальні структури свідомості. Концепти можуть отримувати різне формально-матеріальне вираження в мові за допомогою слова, вислову і тексту. Концепти «несуть культурно цін-

© Науменко Л.О., 2012

нісну інформацію та представлені в знакових продуктах культури. Зокрема, у текстах отожднюються з концептами як осмисленими структурами свідомості» [11: 275] і «завдяки своїм властивостям культурні концепти є основоюлінгвокультури в структурі мовної ментальності, фантомами мовної свідомості етносу» [1: 153]. Н.Д. Арутюнова стверджує, що в будь-якому концепті, як у понятті практичної (буденної) філософії, наявні такі чинники як національна традиція, фольклор. Тим саме концепти утворюють «культурний прошарок, який є посередником між людиною і світом» [2: 159], тому наявність у слова національно-культурної специфіки є ознакою, яка надає йому статусу концепта. «Кожен із цих концептів має важливий зміст у межах концептосфери української етносвідомості. Концептосфера національної мови надає інформацію про культуру нації, про її моральні закони, етичні традиції, про моральні та духовні цінності» [9: 10]. Як зауважує В. Маслова, «багатство мови визначається не лише багатством словникового запасу і граматичними можливостями, але й багатством концептуального світу, концептосферою, у якій формується національна мовна особистість» [10: 34–35].

Вивчення національно детермінованих культурних концептів традиційно здійснюється на основі слова з його вираженням семантично-концептуальним потенціалом. Одна із стратегій опису базових концептів культурно-мовної свідомості полягає в їхньому описі на конкретно вибраному мовному матеріалі. Водночас, утягування слова у «соціальний і культурний контекст, а також його зв'язок з менталітетом носія мови, мають вторинний характер, зумовлений антропо- і етноцентризмом мови, – зауважує Є. Бартмінський [3: 36].

Першим, хто стверджував про найважливішу роль мови серед засобів національної культури, був В. фон Гумбольдт. Він систематизував уявлення про мову як картини світу, поклавши початок численним науковим теоріям про взаємозв'язок культури і мови [6: 39–43]. Пізніше його ідеї розвинули вчені Ф. де Соссюр, О.Потебня, Р.Якобсон, О.Єсперсен, Е. Сепір, Е. Уорф, Ю. Лотман, Е.Бенвеніст, А.Вежбицька, Н. Арутюнова, В.Теля, Т. Вендіна та ін., в Україні ж відомими є праці у плані культурно-антропоцентричного вивчення національних мов Є.Срмоленко, Н.Сологуб, Г.Яворської, В.Ткаченка, І.Кононенко, І. Голубовської та ін. У своїх наукових пошуках вони досліджували як загальні питання мовної, художньої і концептуальної картини світу.

Метою пропонованого дослідження є виявлення концептуально-мовних засобів в українській культурно-мовній картині світу та обґрунтування функціонально-комунікативних одиниць в дискурсивних структурах малого жанру з урахуванням мовно-культурної картини світу, що ґрунтуються на комплексному й системному підходах до об'єкта вивчення, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Наукова новизна даної проблеми полягає у висвітленні національно маркованих концептів у малій прозі письменника, що вказує на необхідність теоретичного і практичного дослідження мовно-культурної картини світу, спрямованої на обґрунтування реалізації мовної системи з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

Це пов'язано з актуальністю дослідження тих письменників, що були штучно вилучені з українського мовно-літературного процесу. Таким є В.Винниченко, творчість якого тривалий час була під заборонаю в Україні, його ім'я замовчувалося або пов'язувалося з іменами «ворогів народу», «українських буржуазних націоналістів». Унаслідок цього його твори не друкували в материковій Україні й не використовували як ілюстративний матеріал у радянських словниках.

Проблеми дослідження вбачаємо і в тому, що важливим в історії України був сам період мовно-літературного розвитку, в який працював В.Винниченко. Це знайшло відображення на лексиці малої прози письменника в аспекті моделювання мовно-культурної картини світу.

Культурно-мовний простір у малій прозі В. Винниченка представляє, насамперед, концептосфера побутової лексики, різноманітної за структурою, походженням і часом виникнення. В основному це концепти на позначення:

а) знарядь праці для обробітку ґрунту, збирання врожаю, його обмолоту, переробки та зберігання: **вила**, **жатка** (машина для збирання колоскових), **волок** (міцний мотузок для перетягування копиць сіна), **копа** (стіжок), **віялка**, **клуня**. Пор.: «Гіть, молодий, високий панок приїхав позичити **жатку**»[4:128]; «А сі, зачепивши куту **волоком**, тягнуть до великих, жовтих ожередків, на яких видно довгі **вила**»[4: 68]; «... навіть жидки біля **віялок** чимось були заклопотані»[4:71]; «Кузь ішов перед усіх і, осунувши картуза на потилицю, поглядав на панські **копи**»[4: 529]; «Не вспівають всунути снопа, як уже летить **полова й солома**»[4: 67]; «Сонце вже спукалось й золотило вершечки саду й старе нїздо чорнозузів на вершечку високої **клуні**»[4: 309];

б) засобів для перевезення сільськогосподарської продукції: **гарба** (великий віз), **віз**, **биндюги** (простий віз): «Йди зараз же до **гарби** сідай коло неї і... сиди»[4: 40]; «Я їхав в село Біденьке за репетитора... на драбинчастому **возику**»[4: 466]; «Дерева на березі також тяжко посувалися, але вгору їхали навантажені **биндюги**»[4: 727];

в) лексики, пов'язаної з кіньми, їх запряганням, погананням тощо: **бричка** (легкий виїзний візок або сани), **люшня** (дерев'яна розпірка у возі), **батіг**, **віжки**, **гарапник** (нагайка), **обротъ** (вуздечка), **хомут** (шійна частина кінської упряжі). Пор.: «Вона сідає на свою маленьку на двоох зроблену, **бричку**, бере в руки **віжки**»[4:228]; «Тоді дядько замотує **віжки** на люшню, зіїза з **воза** й, ... з батогом у руці йде за Козолупом»[4: 698]; «Та вдар же хоч раз. Он же **гарапник** маєш»[4:85]; «Трохим кинув востанне наготовлені вже до упряжі **шлеї** і ... возився щось біля **хомута**»[4:309]; «І скоса поглядаючи на вороненьку, посмикуючи за **обротъ**, прямує собі дядько до **воза**»[4:39];

г) господарських будівель двору для утримання домашньої худоби та елементів побуту: **стайня** (конюшня), **загін** (огорожа для утримання худоби), **ясла** (приспособлення для корму худоби), **тік**, **амбар**. Пор.: «Коло **стайні** ізагонів, що були протикухні стояло два **вози**»[4:309]; «Далі він[Костенко]повів мене в **льох**, потім в **конюшню**, далі в **загін**, **вambar**, на **тік**, лазив наякісь **горщица**»[4:449];

г) побутових елементів хатніх речей, посуду і кухонного начиння для зберігання сільськогосподарської продукції та їхньої обробки: **макітра** (вид глиняного посуду великого розміру), **кухоль** (фарфорова або глиняна кварта), **баклага** (невелика дерев'яна посудина для зберігання води або іншої рідини). Напр.: «Тю! – скипіла **Килина**, нервово встаючи й кидуючи злісно картоплю в **макітру**»[4:254]; «Вони добули десь окропу і, посідавши на клунках, п'ють чай з блишаних **кухликів**»[4:370]; «Хочеться пити, а води немає або така тепла в **баклажках**, що аж гідко в рот взяти»[4:233].

д) побутових елементів сільської хати: **жердка** (довга жердина, для просушування рушників та інших полотняних речей), **лежанка** (прибудова до печі у вигляді тапчана для лежання), **лава** (товста широка дошка, на яку сідають або кладуть, ставлять щонебудь), **долі**, **долівка** (земляна підлога), **ганок** (прибудова перед вхідними дверима

хати, будинку), **сіни** (нежила частина селянської хати). Пор.: «*Але Килина підійшла до жердки і яось чудно посміхнулась*»[4: 335]; «*Халабуда, заклавши одну руку за спину щось говорив до Килини, що стояла біля лежанки. У кутку, коло лави стояв Кіндрат*»[4: 316]; «*Біля печі долі, сиділа Маринка й чистила картоплю, кидаючи її в велику макітру*»[4:316];«*Хвиліни через дві він вийшов, махнув їй рукою, і, коли вона вийшла, не поспішаючи, на ганок, він мовчки поступився, даючи їй дорогу всіни, і зараз же ... зачинив двері*»[4:331];

е) побутових засобів, необхідних для господарювання в хаті: **кочерга** (держак із залізним прутом розплеканим і загнутим кінцем для вигрібання з печі жару, попелу), **рогач** (довгий дерев'яний держак з двома закругленими металевими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горшки), **шворка** (мотузка для розвішування білизни): «*Він хутко кинувся до кочерг, знайшов між ними рогач з тонким держалном*»[4:34];«*Ми тільки топчемося коло його, тягнемо шворки...*»[5: 216].

Отже, письменник, створюючи різні лексичні модифікації, використовує концептосферу сільського життя, реалії й предмети побуту, що засвідчують традиції матеріальної культури південної України і відбивають основні риси національного світобачення автора й історії народу. Таким «його творила природа і сформували обставини, що визначає собою національний характер, на якому ґрунтується все творче в історії нації, у ньому відбито її силу і переваги, що переходять від неї у спадок індивідам» [6: 47].

Мовно-культурна картина В.Винниченка представлена концептосферою порівнянь, у яких об'єктом реалії українського побуту, що відображають традиційні, типові образи національно-мовного мислення. Скажімо, такі слова, як *гирі, пір'я, піч, намітка, зернятко, кравець, горщик, коса, хата, млин* за своїм мовно-концептуальним значенням і функціональними особливостями мають ментальний характер і культурологічну сутність. Вони є звичними для розмовного спілкування і семантично вагомими деталями художнього опису. Це, в основному, концепти-порівняння, що стосуються:

а) явищ природи (хмарки, сонце, туман) порівнюються із пір'ям, піччю, наміткою: «*Дніпро мрійно хлюпавсь майже під самими ногами, а по небу, як розсипане пір'я пливли хмарки*» [4: 515] – асоціативне переосмислення на основі метафоричного перенесення тут відбувається за подібністю форми (хмари – «із візерунком» у вигляді пір'я) та кольору (білі хмари); «*Мало накочена дорога була труська, сонце палило, як з печі...*»[4:446]. Конкретно-чуттєві асоціації, що зближують об'єкт дії (сонце) і суб'єкт (піч) ґрунтуються на теплових відчуттях, передають спеку. «*На вулиці туман як наміткою обгортав ліхтарі*»[5.4: 165]. Об'єкт порівняння «як наміткою» створює комунікативну модель орієнтовану на соціокультурний аспект. Намітка – необхідний елемент одягу української жінки-селянки, зокрема, нею замотували голову, на що вказує й етимологія цього слова;

б) конкретних деталей, частин побутових реалій, що асоціюються на основі таких семантико-стилістичних слів-концептів, як людська істота (порівнюється із горщиком, настромленим на тин): «*...він [Трохим] сперся ліктем на тин, наче настромлений на тин стовп горщиком зверху*» [4: 283]. Художньо-образне порівняння відбиває національно-культурні конотації, в основі яких відтворення світоглядів матеріальної і духовної народної культури, які своїм внутрішнім наповненням передають специфіку національного життя;

в) почуттів, наприклад, усмішка порівнюється з виклепаною косою: «*Трохим тільки міцніше стулив зуби, усмішка здавалась тонкою, як кінчик добре виклепаної коси*»[4:

257]. Такий зміст порівняння розкриває не тільки зовнішні риси, а й внутрішній світ персонажа;

г) характеристики окремих частин організму людини (вуса, волосся) порівнюються з назвами рослин: житом, пшеницею, що виражають національну своєрідність. Вони є оригінальними національно-колеритними деталями для відтворення і зображення зовнішності персонажа. В основі таких порівнянь подібність відбувається за формою і кольором: «Глюзінський посміхався під жовтими й рівними, як пучки житнього колосу вусами» [4: 696]; «У [Зіни] над світлим лобом волосся лежало, як положена золотиста пшениця» [4: 475]; «Біла коса! Зовсім біла. Не то, щоб руса, а прямо-таки біла, як чистий льон» [4: 180]. Подібні порівняння є засобами образної характеристики. Звичайно, об'єктом, що зіставляється, є психологічний стан героя.

Мовно-культурний простір у малій прозі В. Винниченка представлений ампліфікованими концептуальними епітетами складних конструкцій, з метою відтворення своєрідної селянської дівочої краси головної героїні твору – Мотрів оповіданні «Краса і сила»: «**Чорна без лику товста коса; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі губи, ...легка смага на матових, наче мармурових щоках і великі, надзвичайно великі, з довгими віями, темно-сірі очі, з яких, здавалось, наче лилося якесь тихе, м'яке, ласкаве світло**» [4: 23]. Заглиблюючись у внутрішній світ персонажа, автор нагромаджує концептуальні епітети й тим саме розкриває душу героїні, її характер і вроду, створює красивий, жіночий образ української дівчини, який за словами самого письменника «виховується тільки на Україні». П.П. Кононенко при цьому зауважує, що «українці навіть зовні відзначаються рідкісним багатством яскравих образів – типів. Серед них особливо багато людей неординарної індивідуальності... та вроди» [7: 208]. Часто письменник, змальовуючи зовнішність персонажа, подає образ героя, використовуючи при цьому концептуальні національно озвучені епітети: «**Лько провів рукою по темних шовкових вусах, підняв гарну свою голову, трохи прищурич чорні, оксамитні очі, виставив вперед високі, дужі груди і всміхнувся**» [4: 25]. Характерно, що такі епітети властиві традиційній зовнішності українця.

Національна специфіка у малій прозі В. Винниченка озвучена і в історико-культурних народних асоціаціях, у яких відчуються національні риси і вплив національно-культурного середовища. Наприклад, концептуально-національні епітети, що вказують на українську зовнішність персонажа: «**Українські вуса, звичайно, так ростуть спочатку на кінцях, а потім посередині**» [5.3: 100]; «**Такий високий, здоровенний чолов'яга з довгими козацькими вусами. Раз у раз ходить у вишиваній сорочці з стьожкою**» [4: 457] і под. «Аналізуючи художні образи (в тому числі описи зовнішності), – зауважує Д.І. Терехова, – можна виділити особливості вияву національних рис, які зберігаються в літературі протягом століть і виражаються за допомогою мовних засобів» [10: 167]. За допомогою концептуальних епітетів письменник озвучує національні риси й у змалюванні української хати: «**Звичайні чистенькі, біленькі хатки у садочках, широка зелена вулиця зі стежкою під одним боком, а за вікном біло-рожевий садочок з дорогими співунами**» [4: 730]. Українська біла хата із солом'яною стріхою, з біло-рожевим садочком біля неї – традиційний тип народного житла українського селянина в кінці XIX – на початку XX ст. Це вияв спадковості традицій, естетичних засад українського менталітету. Як зауважує Г. Костюк, одним із внесків В. Винниченка в письменство XX ст. є «українська національна ідея» [8: 40].

Мовно-культурна картина світу у Винниченка засвідчена і фразеологією, яку найчастіше письменник використовує в діалогах у природному вигляді, що відзначається антропоцентричністю, тобто орієнтується на людину, особливості фізичного та психічного стану особи: «А нам, українцям, більше політикою треба брать: там промовчати, там ухилитися, там **потанцювати під дудку**»[4: 458], – так говорить «Уміркований» (особа, що «чинить обережно, в усьому знаючи міру», навіть здатний підкоритися в усьому комуся). «Ач! Торя...! Забралась у чужу солому та й шелестить ще!»[4: 460]. Фразеологізм «**заліз у чужу солому**» (асоціюється контекстуально із значенням «заліз в Україну»), що розкриває національні риси, дух, менталітет українського народу. В.А. Маслова указує на тесную связь фразеологических единиц с фоновими знаннями носителя языка, с культурно-историческими традиціями народа, говорящего на данном языке [2: 84].

Характерною особливістю малої прози письменника є використання хроматичних колоративів, серед яких найбільш своєрідні – синій та жовтий – це кольори нації, що характеризують національний український простір. Такі кольори особливо характерні для української геральдики. Епоха сама висувала геральдику, коли формувался стиль письменника. Ці кольори віддавна символізували чисте небо (синій) і життє поле (жовтий) – небесне і земне, тобто мир. Ще в давні часи, згідно з міфом, на території сучасної України на знак союзу небесного та земного був прийнятий релігійний жовто-блакитний штандарт і хрест. Жовтий і синій кольори завжди були найбільш схожі. Всі кольори давала народів любов до природи, яку він бачив саме у жовтій та синій окрасці. Український народ здавна пояснював значення цих кольорів як блакить небес і стигле золото ланів, як мікрообрази степової України, що символізують мир. Пор.: «Я [Терень] вийшов у поле і з полегшенням подивився у **жовто-синю далечінь степу**»[4:588]. Степ – один із просторових орієнтирів, що відбиває специфіку українського національного середовища, край, де народився і виріс письменник. Поєднання жовтого та синього кольору автор використовував і в описові побуту українських селян, а одяг його персонажів мав національні кольори. Напр.: «В дверях з'явилась постать... **всиній суконній чумарці з жовтими гудзиками**» [4:96];«...попереду панич Олександр в **синьому жупані, в вузьких у чоботи штанях і жовтому брилі**»[4:296];«На йому **солон'яний капелюшок, штанці на випускі синенький коротенький піджачок**»[4:128];«На йому був по коліна якийсь **жовтий піджачок**»[4:152].

Таким чином, мовно-культурна картина світу у малій прозі В.Винниченка відображає суб'єктивні й об'єктивні чинники мовотворчості, концептуально мовний колорит епохи початку ХХ ст. Основну домінують оповідань становлять концепти побуту на позначення реалій сільського життя, національно-політична лексика, фразеологія, національно озвучені тропи, що мають фольклорні елементи в поєднанні описів зовнішності та психологічної характеристики персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Язык, познание и культура: Когнитивно-семиологическая синергетика слова: Монография / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград, 2006.
2. Арутюнова, Н.Д. К проблеме функциональных типов лексических значений

[Текст] / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 156-249.

3. Бартминский Е. Этнолингвистический словарь славянских древностей // Этнолингвистика / гл. ред. Е. Бартминский. – Люблин, 1988. – Т. 1. – С. 190–194.

4. Винниченко В.К. Краса і сила. (Упоряд., авт. приміт. Федченко П., авт. передм. І. Дзеверін). – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.

5. Винниченко В.К. Твори: У 23-х т. – Харків – Київ: В-во “Рух”

6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: Пер.с нем.– М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

7. Кононенко П.П. «Свою Україну любіть...». – К.: Твінтер, 1996. –224 с.

8. Костюк Г.О. У світі ідей та образів: Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми. 1930-1980. – Мюнхен, 1983. – 535 с.

9. Купіна Я.В. До питання про становлення термінології когнітивних і лінгвокультурологічних досліджень // Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2009. – В. 28.

10. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. [Текст] / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004.– 296 с.

11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава – К., 2008.

12. Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія. – К.: КДЛУ, 2000. – 244 с.

УДК 82-93

Мамедов Д.Охтакин оглы
(Азербайджан)

ТУРЕЦКАЯ ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПЕРИОДА

Після заснування Турецької республіки в 1923 році у країні з'явилося чимало нововведень і змін, таких як перехід на нову абетку і створення нової системи освіти. Ці інновації і зміни також відбуваються і в дитячій літературі. У той період, відповідно до нової системи освіти, було написано дитячі твори, а старі роботи було опубліковано з новим алфавітом. У перші роки Республіки дитяча література розвивалася особливо завдяки перекладам, а також новим дитячим творам, написаним численними поетами і письменниками. На відміну від попередніх років, особливо після 1970-х, у Туреччині з'явилися дитячі поети і письменники.

Ключові слова: *Туреччина, дитяча література, Республіканський період, дитячі твори.*

После основания Турецкой республики в 1923 году в стране произошло много нововведений и изменений, таких как переход на новый алфавит и создание новой системы

© Мамедов Д.Охтакин оглы, 2012